

Helge Stavnsbjerg:
Focus på levevilkår og dagligdag –
og lokalsamfundet.
Nye tendenser i forskningen,
arbejderklassens historie

I slutningen af 1970'erne indledtes en ny bølge af litteratur om arbejderen, hvor arbejdslivet, familielivet, fritidslivet og tilværelsesforståelse udgjorde vigtige brikker til historien om arbejderen, arbejderklassen og arbejderbevægelsen. De nye synsvinkler og faglige problemstillinger blev båret frem fra mange retninger: forskningen i kvindens historie, barnets historie, »grav hvor du står« forskningen, interessen for mentalitetshistorie og kulturhistorie bredt forstået. Spydspidserne i den nye bølge var litteraturhistorikere, etnologer og andre fagfolk, der var skolet i og vænnet til at indsamle, tolke og formidle »bløde data«. Skønlitteratur, skriftlige erindringer, interviews og billeder fra dagligdagen eller festlige stunder udgjorde en vigtig del af kildegrundlaget.

Kritikken blev sat ind overfor dominansen af ideologiske, politiske og økonomiske studier om arbejderbevægelsens organisatoriske historie. Endvidere kritiseredes, at hovedvægten lå på objektive sider af tilværelsen, og at historien i for høj grad blev anskuet »fra oven«.

De nye tendenser indenfor arbejderklassens historieskrivning svarer til de tiltagende tværfaglige indslag indenfor de folkelige bevægelser historie og perioder og emner i de sidste århundredes historie. Bestræbelserne går i retning af en helhedstolkning, hvor mikroplanet (de lokale og hverdagsagtige aktiviteter) forbindes med makroplanet (de natio-

nale organisationer m.m.), for at etablere mere komplekse forklaringer på udviklings-træk og begivenhedsforløb.

Der rejser sig naturligvis i denne tidlige fase af den ny historieskrivning om arbejderen nogle spørgsmål om gennemslagskraften og påvirkningens omfang: Er en mere helhedspræget historieskrivning om arbejderen allerede slået igennem? Eller er denne tidlige fase præget af forsvaret for og vægten på det subjektive, det lokale, det sociale og kulturelle uden noget omhelst overbevisende forsøg på sammenkædning eller sammentænkning med det objektive, det nationale, det økonomiske, ideologiske og politiske? For at besvare spørgsmålet er udvalgt nogle nye publikationer, der dækker forskellige genrer indenfor historieskrivningen om arbejderen. Der er kun tale om et ganske lille udvalg på 8 værker, hvorfor svarene kun kan bruges til en forsigtig pejling, der kan bruges til at formulere nye spørgsmål til de kommende års historieskrivning.

Svend Aage Andersen: Salt og brød gør kinden rød. Arbejderliv i Århus 1870–1940¹

Der er tale om en forkortet og let bearbejdet udgave af forfatterens licentiatafhandling ved Institut for litteraturhistorie på Århus Universitet.

Forfatteren vil med undersøgelsen »belyse den lokale arbejderbefolknings livs- og tænke-måde i perioden fra omkring 1870 til 1940« (s. 9) Hans nøglebegreb er arbejderkultur, hvorved han forstår »arbejderklassens historisk og socialt bestemte særlige livsform..., (der) kommer til udtryk i alle former for livsvirksomhed og på alle livsområder... altså arbejderklassens samlede livsmønster...« (s. 9).

1. Universitetsforlaget i Århus. 1985. 224 s. Kr. 145,55.

Det er en velskrevet og veldisponeret afhandling, hvor arbejdslivet, arbejderkvarterer og boligforhold, familie- og hjemmeliv, fritidsliv og arbejderens livscyklus i perioden behandles indenfor tre kulturer, idet Svend Aage Andersen opdeler arbejderkulturen i tre lag:

fagarbejderkulturen, der var stærkt præget af håndværks- og laugstraditionen, *arbejdsmandskulturen*, der i høj grad videreførte kulturtræk fra den folkelige kultur på landet, *arbejderkvindekulturen*, der byggede på andre livsverdener og andre værdiorienteringer end mændene (s. 16).

Og han betoner nogle modsætningsforhold mellem de tre del-kulturer. De faglærtes foragt for de ufaglærte, de mere usolidariske og individualistiske træk ved forholdet mellem de to mande-kulturers indbyrdes forhold, stik imod parolerne om arbejderklassens kollektive og solidariske optræden. Arbejderkvindernes ansvar for husholdningen, familien, opdragelsen og selskabeligheden betød også en delvis adskillelse fra mændenes sfærer og livsverdener. (s. 16–23)

Afslutningsvis gennemgår SAA tre faser, som arbejderkulturen i Århus har gennemgået:

1. *Udstødelsesperioden (1870–1894)*. I denne periode var arbejderklassen en ringeagtet pariakaste »uden for« samfundet. »Klassens arbejds- og livsbetingelser var som helhed særdeles elendige og nedværdigende, og tilværelsen var for de fleste helt koncentreret om kampen for det daglige brød. ...Kun hos de færreste var der en tro på nytten af – og et overskud til at gå ind i – en organiseret kamp for bedre livs- og arbejdsforhold...« (s. 195).
2. *Politiserings- og bevidstgørelsesperioden (o. 1895–o. 1919)*. Her tilkæmpede klassen sig bedre livs- og arbejdsvilkår, og opnåede samfundsmæssig accept og etablerede en række alternative sociale udfoldelsesrum for den vundne bevidsthed om deres egen identitet som arbejdere (en socialdemokratisk »lejr«) (s. 195).

Bevægelsen blev klart reformistisk, og den politiske moderation blev fulgt om af værdier, som at leve anstændigt, ordentligt og respektabelt.

3. *Integrationsperioden (eller »borgergørelsesperioden« o. 1919–1940)*. »Lejr« perioden var forbi, herefter var der en klar tendens til en »øget social integration af arbejderne og af arbejderbevægelsen i den samfundsmæssige helhedskultur« (s. 195). Arbejderne overtog flere og flere træk fra samfundets almene kultur i deres livsmønster.

SAA mener, at mellemkrigstidens udviklingstendenser først for alvor slog igennem i efterkrigstiden, »hvor arbejderne trods klasseforskelle i stigende grad opfattede sig selv som »samfundsborgere«, »lønmodtagere« og »forbrugere« frem for arbejdere...« (s. 196).

Perioden økonomiske og politiske hovedlinier skitseres undervejs i afhandlingen. Først og fremmest behandles udviklingen i Århus, men også nationale forandringer indrages. Der er oplagt tale om et forsøg på at perspektivere vor viden om industrialiserings- og urbaniseringsprocessen og arbejderbevægelsens organisatoriske udvikling (den politiske, den faglige, den kooperative og den kulturelle side) med en ny viden om en stor provinsby's arbejderklasse, hvad angår dens måde at forvalte, organisere og leve livet på. Sammenkædningen af den almindelige arbejders historie, klassens – og bevægelsens historie er ganske vist skitseagtig og meget summarisk præsenteret. Men, der er næppe tvivl om, at forfatterens hovedteser om arbejderklassens udviklingsfaser vil befordre nye lokale undersøgelser og nye forsøg på helhedstænkning mellem individ, individgrupper og organisationer. Arbejderhistorie »set fra neden« lukker op for nogle forklaringsforsøg, der vil føre til en tættere og mere overbevisende forbindelse mellem de lokale arbejdere og landsorganisationerne, mellem det sociale og kulturelle liv på den ene side og den økonomiske og politiske sfære på den anden side. SAA fortjener megen anerkendelse for helhedstolkningen af arbejderklassens udviklingslinier i Århus i perioden o. 1870 til 1940, baseret på 150 skriftlige og 32 mundtlige, af

forfatteren indsamlede, erindringer og en særdeles omfattende læsning af fag- og skønlitteratur m.m..

De nye impulser om at tilgodese kulturhistoriske aspekter præger derimod ikke i særlig høj grad jubilæumsskriftet, som er udgivet af Arbejdernes Fællesorganisation i Odense:

*Søren Eigaard og Kurt Risskov Sørensen: 100 års sammenhold. Fagbevægelsen i Odense 1885–1985*²

Værket er en forholdsvis traditionel beretning om organisationernes virke i Odense, især fagforeningerne, Socialdemokratiet, syndikalistene og fællesorganisationen. Kurt Risskov Sørensen, der har skrevet om perioden frem til 1920'erne redegør for de vanskelige kår fagforeningerne i Odense havde at arbejde under, samt de vigtige forbindelseslinier til fagbevægelsen i København, senere fagforbundene.

Søren Eigaard fører udviklingen frem til i dag. Han inddrager især landspolitiske aspekter i sin fremstilling. Efter den ret traditionelle kronologiske gennemgang, hvor forhandlingsprotokoller, årsberetninger, (Fyns Social-Demokrat), (Fynsk Aktuelt) og andre fynske aviser, Social-Demokraten (Aktuelt), jubilæumsskrifter og faglitteratur om arbejderbevægelsen har været benyttet, følger et tematisk opbygget afsnit. Her fortælles om »Arbejdernes forsamlingsbygninger«, Kooperationen (Arbejdernes Aktiebageri, Arbejdernes Brændselsforsyning og Samaritanen), den socialdemokratiske presse i Odense, Vilh. Werner (tidligere formand for fællesorganisationen og tidligere borgmester i Odense), Arbejderoplysningen (AOF) og DAI i Odense. Det er hver for sig nyttige afsnit, der kan være med til at legitimere fællesorganisationens berettigelse og samarbejdsrelationer, men strukturen udelukker sammenhængsforståelse mellem de forskellige temaer.

Synsvinklen arbejderen »set fra neden« er tilsyneladende repræsenteret i et afsnit, hvor der er korte uddrag af 16 arbejdererindringer

– 8 fra Nationalmuseets industri-, håndværker- og arbejderundersøgelser i 1950'erne og de øvrige 8 fra indsamlinger af erindringer i 1978–79 og foråret 1985. Men i efterskriftet skriver værkets redaktør Jørgen Thomsen: »Erindringsafsnittet er alene tænkt som en smagsprøve, der forhåbentlig kan skærpe appetitten og gøre fagforeninger, offentlige myndigheder og andre interesserede opmærksomme på, hvor vigtigt det er, at vi gør noget aktivt for at bevare minderne om vor fortid...« (s. 263).

Erindringsafsnittet (s. 210–259), det tematiske afsnit (s. 167–207) og de to kronologisk opbyggede afsnit (s. 9–95 og s. 96–209) hænger ikke sammen. Herved bestyrkes indtrykket af en altovervejende politisk tilgang til forståelse af fagforeningernes (fællesorganisationens) opståen og udviklingsfaser. Der er kun få sporadiske og tilfældige relationer mellem det politiske niveau og det sociale og kulturelle niveau. Men, værket har da sin berettigelse, som – endnu en – skildring af fagbevægelsens politiske historie i en dansk provinsby. Selv om fagbevægelsen i Odense i grove træk følger andre provinsbyers politiske udvikling har Kurt Risskov Sørensen og Søren Eigaard fremdraget mange specielle træk, hvor særlige personlige og andre lokale forhold spiller ind.

Der er de seneste år udkommet en del arbejdererindringer i udvalg og i redigeret form. Nogle er udsprunget af de forskellige indsamlingsprojekter i bl.a. Køge, Slagelse, Horsens, Ålborg og Århus.

På AOF-Viborgs forlag er i denne genre udkommet:

*Vi er osse historie – 6 arbejdere fortæller*³

De seks interviewede arbejdere er født mellem 1891 og 1916. De tre kvinder har været rengøringsdame og tobaksarbejderske, syerske og syerske og ægpakkerske. Mændene har været smed og maskinarbejder, plejer og ar-

2. Udg. af Arbejdernes Fællesorganisation. Odense 1985. 264 s. Kr. 178,-.

3. AOF, Viborg 1985. 135 s. Kr. 80,-.

bejdsmand. De har alle arbejdet på byens største arbejdspladser.

Det er spændende læsning og teksten støttes af velvalgte fotos og små tegninger. Spørgsmålene er stillet og redigeringen foretaget på en sådan måde, at læseren selv kan gøre sig overvejelser om sammenhængen mellem opvækst og opdragelse, skolegang og ungdomsliv på den ene side og arbejdslivet og deltagelse i det faglige-, politiske- arbejde, eller fritidsliv i øvrigt på den anden side. Men der er jo mange indbyrdes relaterede faktorer og til læseren overlades kombinationsmulighederne. I denne nye bølges første fase er det vel nødvendigt, at der udgives disse uddrag af livshistorier, hvor vægten i høj grad ligger på sociale og kulturelle aspekter af tilværelsen. Dels er der lokalt betingede begrundelser for disse udgivelser, og dels gøder de jorden for en ny type historieskrivning, hvor den almindelige arbejders historie indtager en vigtig placering. Det må blot anbefales, at den der redigerer arbejdererindringer også giver et bud på, hvad disse kan bruges til. De rene kildeudgivers tid må snart være forbi, en kombination af fremstilling og kildeuddrag må være at foretrække. Ellers risikerer en helhedstænkning omkring arbejderens hele tilværelse at blive overskygget af mere eller mindre tilfældigt erindrede episoder og handelsforløb, som den mundtlige fortælling ofte er spækket med. Desuden må det forventes, at der i de kommende år på tværfagligt basis tages en grundlæggende debat om stærke og svage sider ved »oral history«.

Arbejdsmandens historie

I årene 1982 til 1986 udgav SiD fire bøger om arbejdsmandens historie »set fra nedent«⁴.

Professor Jens Engberg karakteriserede i en kronik i Aktuelt d. 23.7. 1986 SiD's bøger som nyskabende:

»For det første er de nyskabende ved at tage netop de emner op om arbejdere (tilmed ufaglærte!), som historieskrivningen hidtil er gået uden om. For det andet er de nyskabende ved at være skrevet sammen med dem, som de handler om. For det tredje er de nyskabende ved at forene letlæsthed med fremlæggelse af ny historisk viden. For det fjerde er de nyskabende ved at fortælle os så rystende, så nyt, alligevel så oplivende om, hvordan *arbejdet, dagen og livet* formede sig for det store flertal af menneskene her i landet...« (mine udhævninger).

Jeg kan følge Jens Engbergs begejstring et meget langt stykke. Men jeg har dog nogle kritiske bemærkninger til udgivelsen. Det er lettest at tage udgangspunkt i bind 1. Her har forfatteren villet have alt for meget med på henholdsvis få sider. Der indledes med en udmærket oversigt over arbejdslivet og de vigtigste økonomiske og politiske rammer herfor, afsluttende med et kort afsnit om fremtidens arbejdsforhold og fagforeninger. Men, herefter går det over stok og sten med en gennemgang af mange forskellige arbejdspladser indenfor teglværk, kalk, sten, cement, ...maskinfabrik, ...skibsværft... (s. 64–109). De enkelte afsnit er blevet reduceret til brokker bestående af kildeuddrag (digte, erindringer m.m.), diagrammer, kort, fotos og forfatterens fremstilling spækket med utallige navne og årstal.

De efterfølgende bind virker ikke slet så sammenpressede på stofsiden. I bind 2, »Bygge og anlæg« fremhæves modsætningsforholdet mellem murerarbejdsmanden og murersvenden. Forskellen i fysiske udfoldelser under arbejdet var også meget stor. I hvert tilfældet inden bygningshejsen blev taget i anvendelse i slutningen af 1940'erne. Således berettes om et af de største »fremskridt«, der var sket med højhusbyggeri på fx. 6 etager, bestod i, »at man i stedet for at bære materialerne op til 6. etage i ét stræk delte op-

-
4. Bind 1. Fabrik. Forfattet og redigeret af Jørgen Burchardt. Fremad 1982. 112 s. Kr. 129,-.
 Bind 2. Bygge og anlæg. »Vi var ikke slavebundne«. Forfattet og redigeret af Carl Erik Andresen. Fremad 1984. 126 s. Kr. 158,-.
 Bind 3. Transport. Forfattet og redigeret af Asger Uhd Jepsen. Fremad 1985. 132 s. Kr. 188,-.
 Bind 4. Gartneri, land- og skovbrug. Forfattet og redigeret af Henning Grelle og Anette Eklund Hansen. Fremad 1986. 136 s. Kr. 188,-.

gaven, så et sjak bar sten og mørtel til 3. etage, og det andet sjak fra 3. etage og op til toppen... (s. 89).

Arbejdsmandens arbejdsliv belyses også glimrende i bind 2 ved gennemgangen af arbejdsfordelingen indenfor et sjak og skurvognens betydning (»Skurvognen – det andet hjem« – s. 92–99).

Asger Uhd Jepsen formulerer i bind 3 nogle væsentlige synspunkter om forskelle på generationerne:

»...30'ernes og 40'ernes generationer af nye arbejdsmænd var blevet opdraget og opfostret i hjem, hvor sultegrænsen var overvundet, men ikke glemt. Endvidere gælder det for mange af transportens arbejdere, at de voksede op som bybørn uden de landlige rødder, som mange i forældregenerationen havde. Endelig er det denne generation, der for alvor begynder at høste frugterne af arbejderbevægelsens reformkamp på afgørende områder. »...Særlig disse reformer omkring arbejdsdagens længde havde afgørende betydning for etableringen af et blot nogenlunde familieliv – et familieliv, som ikke kun drejede sig om fra dag til dag at bjærge føden, men som også kunne få et andet indhold. Det kunne betyde at ikke kun konerne, men også mændene fik et forhold til deres børn, hvad der tidligere havde været vanskeligt, når man faktisk stod op før børnene og først var hjemme igen ved deres sengetid...« (s. 55).

Temaet i bind 4, »Gartneri, land- og skovbrug« er især modsætningsforholdet mellem bønderne og tjenestefolkene. Peder Sabroe sentensen om »kampen for uretten«, rammer særdeles træffende forfatterens mening om den kamp, der lige til i dag har fortsat omkring organiseringen af landbrugets arbejdskraft. Bind 4 er meget velskrevet og som alle de andre bind fremragende illustreret. Modsetningen mellem arbejdsmanden på land og i by skjules ikke, men forklares ud fra økonomiske og kulturelle forhold.

Min hovedanke mod »Arbejdsmandens historie i 100 år« er, at forfatterne ikke i tilstrækkelig omfang inddrager den politiske side af tilværelsen ud over rene arbejdsmarkedsspørgsmål. Det skal dog indrømmes, at det af forordet til bind 1 fremgår, at serien

skal afsluttes med »en generel bog, der skal dække hele SiD og dermed arbejdsmændenes fælles sociale og politiske kamp for forbedrede levevilkår«.

Måske kan dette planlagte bind 5 også opfangne min anden hovedanke, at der ikke er blevet plads til at beskrive og forklare relationerne til de kvindelige ufaglærte arbejdere. Ovennævnte citat følges nemlig op med formuleringen:

»I dette samlende bind vil også kvinderne få deres berettigede plads. De fire første bind er skrevet ud fra de organisatoriske rammer, som SiD giver. Og derfor har arbejderkvinden ikke haft mulighed for i særlig udstrækning at blive omtalt. *Hendes rolle som medkæmper, men også som konkurrent til mandens arbejde*, vil blive beskrevet i dette bind...« (min udhævning).

Bøgernes største fortjeneste er fremhævelsen af arbejdsmiljøets betydning for arbejdsmændenes muligheder for at sikre sig rimeligere livskvaliteter. Den nære kamp på den enkelte arbejdsplads om spiselokale, hygiejniske forhold, lysforhold, arbejdsstillinger, tempo, krav til præcision, omfanget af nedbrydende rutiner er hermed blevet synliggjort og placeret i en sammenhæng med andre faglige og politiske spørgsmål. Hertil kommer, at forfatterne har demonstreret en række forbindelser mellem arbejdsmiljøet, arbejdsdagens længde og løn og hjemmiljøet og kvalitetene i familie- og fritidsliv.

Med denne udgivelse har SiD været med til at give den ny mere helhedsprægede historieopfattelse om arbejderen en stærk placering i offentligheden. Derfor bør bøgerne anspore og provokere historikere og andre interesserede til at turde begive sig ud på de mere usikre veje, hvor traditionelle faglige metoder, kilder, fremstillinger og synsvinkler ikke er tilstrækkelig bagage i rygsækken.

Også SFAH, Selskabet for Arbejderbevægelsens Historie, har i flere af de seneste årbøger beskæftiget sig med nye sider af arbejderens tilværelse. I årbogen for 1981 er temaet »Arbejderkultur«. Den indledende artikel er skrevet af Svend Aage Andersen. Her introduceres »arbejderkultur«, som arbejderklassens leve- og tænke måde. Endvidere be-

handler SAA forholdet mellem arbejderkultur og den herskende kultur.

Nogle forfattere præsenterer delstudier om bl.a. arbejderhøjskolen, kolonihavebevægelsen, arbejdersporten og arbejdermuseum.

Også årbogen for 1984 omhandler kulturhistoriske synsvinkler. Temaet hedder: »Arbejderen og boligen«.

Arbejderliv – Knejspe – Kirke – Kino⁵

Denne årbog indeholder en række artikler, der dækker enkeltaspekter indenfor det meget rummelige tema. John Villy Olsen fremsætter i en artikel nogle interessante teser om knejspe-miljøerne, som en forform for arbejderoffentlighed fra 1850 til o. 1885, hvorefter knejsperne afvikles til fordel for mere middelklasse orienterede varieteer, og revy-teatrene begyndte at satse på et bredere publikum. (s. 9–52). Andre artikler handler om Indre Mission og arbejderen. Og endelig skal omtales, at Svend Aage Andersen i en større artikel giver en oversigt over internationale bestræbelser henimod en »arbejderhistorie fra nedenu« (s. 197–270) i forlængelse af den nationale oversigt i 1981 årbogen fra SFAH.

Der kan ikke være den mindste tvivl om, at SFAH ihærdigt forsøger at opfange og formidle den diskussion og de foreløbige resultater omkring inddragelsen af hverdagen og arbejdersubjektiviteten i forskningen og formidlingen af arbejderens/arbejderklassens/arbejderbevægelsens historie. Forhåbentlig vil også læsere af »Fortid og Nutid« deltage i denne nye bølge af historieforskning og historieskrivning, hvor det enkelte individ, det sociale netværk og det lokale får langt større vægt indenfor en helhedstænkning af arbejderklassens historie.

Gunnar Lind:

Dansk historisk arbejdsbibliografi

Per Deskov har opfordret til en debat om Dansk historisk Bibliografi. Den vil jeg godt tage op.

Bibliografiens problemer kan opsummeres under to punkter. Det første og vigtigste er naturligvis den besværlige produktion. Produktionstiden er gennemsnitligt omkring 30 år. Efter 1947 er kun 6 år dækket. Og alligevel kan lakuner ikke undgås. Det andet punkt er, at DHB har det samme søgeproblem som alle andre bibliografier i bogform: Der ønskes egentlig en sortering i flere dimensioner efter en række *uafhængige* faktorer. I DHBs tilfælde tidsrum, samfundssektor der især behandles, topografisk placering, personer der særlig omtales, og så videre. Men en bibliografi i en bog har kun én dimension – den er en lang rækkefølge af titler – så resten må klares med krydshenvisninger, som kræver meget arbejde og ikke kan blive dækkende. Det problem kan ikke løses ved at kritisere redaktørerne. Det er ikke dem der er dumme og dovne, men opgaven der er umulig.

Disse punkter kan der nok ikke blive megen uenighed om. Men det er værre med løsningerne. Jeg vil godt tage det sidste problem op først, fordi det her er klart for alle, hvad der kan gøres: en flerdimensional klassificering er kun mulig på edb, hvor den til gengæld er let at gennemføre. Der er jo imidlertid problemer forbundet med at stille DHB til rådighed på edb for den brede brugerkreds som værket har. Dels et indlæringsproblem, da de fleste brugere ikke er edb-vante, dels et økonomisk problem. Men jeg tror, at de fleste overvurderer disse problemer.

Kuren mod indlæringsproblemerne er opfundet. Menustyret programmelt med hjælpefunktioner – det vil sige, at alle valgmuligheder altid er beskrevet foran en, og at der kommer yderligere vejledning ved f.eks. at skrive et spørgsmålstegn – er grundlaget for disse års mikrodatamat-bølge på kontorerne.

5. Årbog for Arbejderbevægelsens Historie. 1985. nr. 15. Tema: Arbejderliv: Knejspe – Kirke – Kino. 286 s. Kr. 175,-.